

НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ
ЕКСПОЗИЦІЇ
Національного музею
Голодомору-геноциду

Київ • 2021

ВСТУП

Постійна експозиція Національного музею Голодомору-геноциду є змістовим доповненням його меморіальної частини – Зали пам'яті. Постійна експозиція розкриватиме сутність скоєного комуністичним тоталітарним режимом злочину геноциду українців – Голодомору. Разом ці дві складові меморіального комплексу покликані, спираючись на історичну правду та справедливість, зберегти національну пам'ять про цей злочин злочинів, а водночас слугувати застереженням для світу про небезпеку виникнення умов нових геноцидів.

Саме тому в просторі музейної експозиції будуть відображені не лише механізм геноциду – знищення у 1932–1933 рр. українців, а й його причини та навмисні дії режиму, що призвели до його невідворотності. При цьому експозиція не дублюватиме наративу й візуального ряду музеїв тоталітаризму, совєцької окупації, Голокосту, історії України тощо.

З іншого боку, експозиція не повинна пропонувати відстороненого спостереження за процесом підготовки та здійснення геноциду. Важливо уникнути схематизму, за допомогою музейних засобів показати людський вимір скоєного злочину, розкрити характер і мотиви дій організаторів злочину, а також тих, хто виконував злочинні накази, передати біль і жах українців, унаочнити наслідки геноциду, кількісні, психологічні й ментальні втрати української нації, в тому числі й трансгенераційні. Водночас експозиція має показати боротьбу українців за життя. І, врешті-решт, перемогу, адже, попри намір перетворити народ на зденаціоналізований міський і сільський пролетаріат, тобто слухняну масу рабів режиму, він вистояв і сформувався у сучасну політичну націю. Десятиріччя безперервної боротьби його синів і доньок за свободу сприяли розвалу комуністичної імперії, на руїнах якої постала незалежна Україна. Від літа 2014 р. нові покоління українців зі зброєю в руках героїчно обстоюють незалежність своєї держави від спроб її захоплення нащадками тих, хто вчинив злочин геноциду.

В умовах сучасного цивілізаційного виклику для української нації і світу в цілому створення повнопрофільної музейної експозиції про один з найстрашніших злочинів ХХ ст. набуває особливого значення. Вона повинна стати Сторожем правди, запобіжником для неповторення народовбивства.

Наратив експозиції буде викладено в десяти розділах, побудованих за проблемно-тематичним принципом із широким використанням засобів мультимедіа та автентичних експонатів. Тематичне наповнення розділів має посилити загальнодоступний архів з електронними копіями документів українських та зарубіжних архівів, а також свідченнями людей, які пережили геноцид.

Розділ 1

УКРАЇНА: КОДИ ВІЧНОСТІ

Вступний розділ експозиції у загальних рисах знайомить з історичним минулим та культурними здобутками України. Завдяки відеоролику, який протягом двох-трьох хвилин експонують мультимедійні проектори, відвідувач отримує уявлення про історію та культуру України в цивілізаційному вимірі. Особливий наголос зроблено на землеробських традиціях українських земель, які сягають часів трипільської культури й завдяки яким Україна отримала почесну назву «житниці Європи».

Україна – держава в центрі Європи. Наша країна, що постала на карті світу в новітній час, не є новою і позбавленою традицій. Її глибоке історичне коріння сягає віків. Народ, що жив на цій землі, вже з IX ст. здобував власний досвід державотворення (Руська держава, Галицьке і Волинське князівства). Упродовж століть ми обстоювали право на свої кордони і етнічні землі, орали і сіяли, збирали високі врожаї, встановлювали й розвивали торговельні зв'язки з різними країнами світу.

На українських землях вражаючими темпами розвивались освіта, мистецтво, народна культура. Далеко за межами України впізнаваними і відомими є золота скіфська пектораль і половецькі «кам'яні баби», пам'ятки Кам'яної могили та Херсонеса Таврійського, Софія Київська та собори Чернігова Стародавнього, наша вишивка, українські традиції килимарства і гончарства. Їх творили люди, які жили в різні часи на нашій землі й творили наші культурні та етнічні коди.

Українським феноменом стало козацтво як соціальний і військовий стан, що, ґрунтуючись на демократичних засадах, спричинився до відродження у XVII ст. державності України у формі Гетьманщини. Українські козаки протягом понад двох століть були щитом Східної Європи від військового тиску зі Сходу, забезпечивши тим самим умови для розквіту національної культури, званої як «козацьке бароко».

Народжені українською землею композитори Дмитро Бортнянський і Олександр Кошиць дали світові безсмертні музичні твори. Українець Іван Пулюй сконструював променеву трубку, яка стала прообразом сучасних рентгенівських апаратів. Київський авіаконструктор Ігор Сікорський створив перший у світі гелікоптер та важкий багатомоторний літак. Ідеї та розрахунки одного з основоположників космонавтики Юрія Кондратюка були використані під час першого польоту

людини на Місяць. Український авангард Олександра Архипенка і Олександри Екстер (Григорович) здобув визнання Монмартру, оперній співачці Соломії Крушельницькій аплодувала «Ла Скала», а «Щедрик» Миколи Леонтовича став символом Різдва у всьому світі.

Унікальним скарбом України є родючі чорноземи, які становлять третину європейської площі цих ґрунтів. Географічно-кліматичні особливості України полягають у різноманітності її ґрунтово-кліматичних зон та великій території, завдяки чому загальний неврожай у ній в принципі неможливий (несприятливі погодні умови можуть торкнутися лише частини регіонів й ніколи – усієї країни). Безперервний розвиток землеробських традицій на українських землях налічує шість тисяч років, він почався ще в часи трипільської культури мідної доби. У часи античності розташована в гирлі Південного Бугу Ольвія стала головним центром торгівлі збіжжям в Чорному морі. Вирощене в Україні зерно протягом XVI–XVII ст. експортували до Західної Європи, завдяки чому нашу землю почали називати «європейською житницею».

Природні багатства України від найдавніших часів притягували увагу могутніх та агресивних сусідів. Унаслідок війн та міждержавних домовленостей українські землі, на яких у XVII ст. була відроджена Українська державність, опинилися під владою Речі Посполитої та Московського царства. На початку XX ст. українські землі перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій. На завершальному етапі Першої світової війни обидві ці імперії розпалися, а українці, що в них мешкали, створили дві держави – Українську Народну Республіку та Західноукраїнську Народну Республіку. 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві проголошено Акт Злуки між обома цими державами. Це була безпрецедентна за значенням подія в історії: українські етнічні землі нарешті об'єдналися в одну державу.

Розділ 2

ЧАС ВЕЛИКИХ ЗМІН: УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розділ експозиції показує український соціум початку ХХ ст. як результат стрімкого модернізаційного розвитку попередніх десятиліть. Пришвидшений розвиток промисловості та сільського господарства України на рубежі ХІХ і ХХ ст. призвів до масштабних соціальних змін, які сприяли розвитку освіти, культури та національної самосвідомості. Від початку 1920-х рр. ці процеси відбувалися під пильним оком більшовицьких окупантів, але це не змінювало їх модернізаційної сутності.

На рубежі XIX і XX ст. Україна переживала стрімкий модернізаційний розвиток. Розташовані на сході України промислові підприємства у 1890-х рр. демонстрували найбільші темпи економічного зростання у цілій Російській імперії, а за певними оцінками – й загалом у світі. У останній чверті XIX ст. темпи зростання металургійної промисловості в Україні випереджали аналогічні показники старих російських металургійних центрів на Уралі майже в 40 разів. Успішно розвивалося в Україні й машинобудування, особливо виробництво сільськогосподарських машин та локомотивів. Водночас зміцнювалася роль України як традиційної «житниці Європи». На початку XX ст. з України походило 90 % пшениці, яку експортувала Російська імперія. В Україні збирали 43 % світового врожаю ячменю, 20 % пшениці та 10 % кукурудзи.

Соціально-економічні зміни та промисловий розвиток потребували освічених кадрів. Їх підготовка призвела до кількісного зростання української інтелігенції. Національний розвиток підпорядкованих Російській імперії українських земель пришвидшився після 1905 р., коли під тиском революційних подій царизму довелося ліквідувати найбільш одіозні обмеження національного розвитку – заборони на використання української мови та створення громадських об'єднань національного спрямування. У наступні роки з'явилося багато національно-культурних товариств, виникло кілька українських політичних партій.

Потужним модернізаційним чинником для українських земель стала Перша світова війна, в ході якої почалася Українська революція та вже відкрито постало питання про створення незалежної Української держави. Національна свідомість, яка раніше була притаманною лише порівняно незначній частині інтелігенції, поширилася на всі верстви українського суспільства.

На завершальному етапі Першої світової війни на українських землях в складі колишньої Російської імперії постала незалежна держава – Українська Народна Республіка (УНР). Протягом усього кількох років процес національного будівництва в цій державі досягнув значних успіхів: більшість українців почала вимагати визнання та поваги до своїх національних прав. Процес розширення сфер вживання української мови, інституційно-структурна розбудова української культури, зростання національної самосвідомості стали незворотними. І хоча Українська Народна Республіка зазнала військової поразки унаслідок агресії комуністичного режиму Росії, більшовики не змогли ігнорувати здобутків національної модернізації України попередніх років. Бажаючи утвердитись в Україні, кремлівський комуністичний режим взяв курс на тактичну мімікрію, імітуючи свою «українськість», запровадивши політику «українізації», до якої вимушено вдалися більшовики в 1923–1932 рр., остаточно окупувавши Україну та придушивши Українську революцію і національно-визвольний рух. Значною мірою саме завдяки цьому політичному курсу та декларованій навесні 1921 р. новій економічній політиці комуністичному тоталітарному режимові вдалося суттєво знизити градус соціальної та національної напруги в Україні, приховавши окупаційний статус за національним фасадом (український економіст російського походження Михайло Волобуєв 1928 р. визначив статус України в складі СРСР як колонії «європейського типу» – промислово розвиненої країни, яку метрополія позбавляє не лише ресурсів, а й її власного капіталу та потенційних прибутків).

Додатковим завданням курсу «українізації» мало стати зміцнення національної бази комуністів в Україні (в 1922 р. українці становили лише 23,3 % всіх членів Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У)), а серед керівної ланки – менше 16% складу Центрального комітету партії). «Українізація» відбувалася і в Україні, і в інших регіонах СРСР, де компактно проживали українці (Кубань, Казахстан, Далекий Схід та ін.).

Неочікуваними для більшовиків результатами «українізації» стало швидке зростання української національної культури, насамперед її масових елементів (популярна література, преса, театр, кіно тощо). Помітну роль у цих процесах відігравав авангардний напрямок в літературі та мистецтві, що навіть призвело до появи гасла «Геть від Москви!», яке було артикульоване улітку 1926 р. під час літературної дискусії навколо памфлету Миколи Хвильового «Україна чи Малоросія?». Щоправда, тоді це гасло мало культурологічне, а не політичне звучання (письменник називав російську культуру міщанською та відсталою й закликав українських митців орієнтуватися на «психологічну Європу»).

У цій ситуації більшовицький очільник Й. Сталін усвідомив, що політика «українізації» стала небезпечною для комуністичного режиму, оскільки вона несла з собою ризик поступового наповнення бутафорської української квазідержавності реальним національно-патріотичним змістом. Процеси розбудови української нації проявлялися у збільшенні кількості україномовної інтелігенції, зміцненні в її середовищі ідей національної окремішності українців, а найголовніше – зростання в українському селі національної самосвідомості та відчуття економічної незалежності. Реагуючи на це, наприкінці 1920-х рр. більшовики розпочали поступове згортання політики «українізації» та вдалися до підготовки заходів, які мали на меті привести Україну до послуху. Таким чином, головною метою влаштованого більшовиками Голодомору-геноциду стала ліквідація української політичної нації, формування якої стало одним із основних соціально-політичних наслідків «українізації». Символічним є той факт, що політика «українізації» фактично була припинена саме в розпал Голодомору 1932–1933 рр.

Розділ 3

ОКУПАЦІЯ ЧЕРВОНОЇ МОСКВИ: КОМУНІСТИЧНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ (1918–1929 рр.)

Розділ експозиції показує методи, якими користувалися російські більшовики для утвердження в Україні свого режиму: політичні маніпуляції (проголошення псевдонезалежної держави, приховування за пролетарським інтернаціоналізмом російського імперіалізму), ідеологічний диктат (встановлення однопартійної системи, насадження атеїзму), масові репресії («червоний терор», розстріли, ув'язнення, депортації), суспільні трансформації (законодавче позбавлених громадян політичних прав, створення комуністичної номенклатури, маргіналізація представників старої інтелігенції) та ін.

З відродженням української державності Росія не тільки зазнала серйозних економічних і геополітичних втрат, адже без України вона переставала бути імперією. Ще більшою загрозою для більшовицької Росії був український приклад розірвання багатовікових колоніальних пут для інших поневолених Московією народів.

Чинником, який посилював зацікавлення російських більшовиків Україною, була геополітика. Саме через українські землі Кремль мав намір провадити «експорт революції» в країни Центрально-Східної Європи, зокрема встановити зв'язок із проголошеною навесні 1919 р. Угорською радянською республікою, надавати допомогу румунським та болгарським прокомуністичним силам.

Протягом 1917–1919 рр. російські більшовики здійснили три збройні вторгнення в Україну й зрештою створили маріонеткову Українську соціалістичну радянську республіку (УСРР), щоразу представляючи свою агресію проти України як внутрішньоукраїнський конфлікт, в якому Українській Народній Республіці протистояли місцеві (буцімто українські) прихильники комуністичної ідеології, які начебто діяли незалежно від Москви (насправді повністю контролювалися Кремлем як в кадровому, так й в адміністративному плані). За підтримки українських лівих російські комуністи проголосили у Харкові «Українську народну республіку рад», на заклик якої російські більшовицькі війська відкрито здійснили агресію в Україну.

Одним із головних мотивів боротьби більшовиків за Україну в 1917–1921 рр. був український хліб. На важливості встановлення контролю над хлібними ресурсами України наголошували чільні лідери більшовиків, зокрема Володимир Ленін та Лев Троцький. Підкреслюючи особливе значення українського хліба для російського пролетаріату, В. Ленін писав: «Запаси хліба на Україні величезні. Взяти все одразу не можна ... Українські товариші прямо кричать, що нема людей, що нікому будувати

Радянську владу, що нема ніякого апарату, що нема такого пролетарського центру, як Пітер або Москва ... Ми, в Центральному Комітеті нашої партії, обговоривши це становище, дали завдання – спочатку зробити все для побудови апарату на Україні і взятися за роботу, коли буде зброя в руках і буде апарат». Виступаючи перед комуністичними агітаторами, яких скеровували «на роботу» в Україну, Л. Троцький заявляв: «Пам'ятайте також, що так чи інакше, а нам необхідно повернути Україну Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задихнеться, а з нею й радянська влада, й ми з вами».

Опір загарбникам в Україні чинили не тільки регулярні частини армії УНР, а й численні учасники національно-визвольного руху 1919–1923 рр. Участь у війні проти російської агресії сприяла формуванню серед українців національно-патріотичних настроїв, зміцнила самоповагу та упевненість у власних силах. Після поразки українських урядових військ національно-визвольний рух не тільки не згаснув, а й перетворився на справжню національно-визвольну боротьбу українського народу з загарбниками.

Окупувавши територію УНР, більшовики утверджували комуністичний режим, який вони з пропагандистською метою позиціонували як втілення волевиявлення українців та українську державність. Цей режим розпочав агресивні перетворення, що мали на меті радикальну перебудову укладу життя, а також подолання української незалежницької ідеї, що де-факто означало руйнування етнокультурної та релігійної самобутності українців. У боротьбі проти української національної самосвідомості окупаційний режим використовував ідеї пролетарського інтернаціоналізму, який на практиці був видозміною царської політики русифікації. Популярності набрала «теорія боротьби двох культур», що ґрунтувалася на твердженні протистояння в Україні двох культур: пов'язаної з міським пролетаріатом та прогресивним

міським способом життя російської культури українській селянській культурі, яка буцімто є відсталою й приреченою на «природне відмирання». Ця теорія викликала справедливе обурення українців, тому Кремль визнав її передчасною. У квітні 1923 р. на XII з'їзді Російської комуністичної партії (більшовиків) було ухвалене рішення про політику «коренізації», локальним проявом якої в Україні та інших місцях компактного розселення українців в СРСР стала «українізація».

У 1921–1923 рр. більшовики за наказом Леніна масово вивозили з України збіжжя в Росію. Через це в Україні почався масовий штучний голод, однак більшовицький режим не надав голодуючим належної та ефективної допомоги. Ба більше, комуністи тривалий час замовчували голод в Україні, намагаючись представити його як питома російську трагедію («голодуюче Поволжя»). Головними мотивами такої політики було виправдання економічно невмотивованого надмірного вивезення зерна за межі України (визначений Україні на 1921 р. план здачі збіжжя державі складав 42 % його валового збору) та подолання українського антикомуністичного повстанського руху. Якщо 1921 р. більшовики налічували в Україні 464 партизанські загони, що більш ніж у чотири рази перевищувало кількість тогочасних повітів республіки, за два роки залишилися лише поодинокі партизанські загони, які таємно отримували провіант від українців, а під час голоду така підтримка припинилася. Внаслідок масового штучного голоду 1921–1923 рр. в Україні було знищено 3,5 млн українців.

Більшовицький режим отримав унікальний досвід використання голоду для масового фізичного знищення непокірного населення окупованої території і подолання його збройного опору. Крім цього, під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. російські окупанти протестували ефективність інформаційної тактики заперечення і замовчування, а також спроможність радянської пропагандистської машини маніпулювати суспільною думкою міжнародної спільноти.

Розділ 4

НА ПОРОЗІ ПЕКЛА: СТВОРЕННЯ КОМУНІСТИЧНИМ РЕЖИМОМ ПЕРЕДУМОВ ГЕНОЦИДУ (1929–1931 рр.)

Розділ експозиції інформує про політику комуністичного тоталітарного режиму в Україні наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. (переслідування української інтелігенції та церкви, колективізацію, боротьбу із «куркульством», масові депортації тощо), яка об'єктивно створила передумови Голодомору-геноциду. Особливу увагу приділено процесам, скерованим на руйнування традиційної соціальної структури села та нищення української духовності (антицерковна кампанія, заохочення донощництва тощо). Okремо висвітлено опір українців цій політиці, зокрема антикомуністичний опір 1930–1931 рр.

Голодомор, як і всі інші випадки геноциду у світі, не було вчинено випадково та раптово. Голодомор-геноцид став серією масштабних кроків, спричинених злочинним наміром, скерованим супроти визначеної групи (української нації) як цілісності. Безпосередньому вбивству мільйонів українців голодом передувала цілеспрямована підготовка, яку комуністи провели наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., умисно створюючи в радянському суспільстві специфічні соціально-політичні структури та формуючи соціальні механізми, які збиралися застосувати. Метою цих дій було відмежування призначеної на винищення групи від решти населення, її символічне позначення як внутрішнього ворога, позбавлення представників цієї групи можливостей використовувати свої вміння та навички

для підтримання економічної незалежності, ліквідація соціальних та культурних надбань цієї групи, так, аби в кінцевому підсумку максимально її послабити та мінімізувати можливості організованого опору з її боку. На різних етапах втілення геноцидного плану умисні дії, що склали його цілісність, застосовували як до всіх членів призначеної на винищення групи разом, так і лише до окремих представників такої групи (осіб, які могли очолити опір або виконували особливо важливі соціально-культурні функції).

Плануючи геноцид, комуністичний режим виходив із бажання створити умови для безперешкодного використання людських ресурсів та природних багатств України, її стратегічного положення тощо. Практичні завдання політики геноциду полягали у тому, щоб, по-перше, закріпити Україну як складову частину СРСР, бо втрата України створювала загрозу для виживання комуністичного режиму; по-друге, трансформувати (русифікувати) її населення під виглядом формування «єдиного совєцького народу», оскільки збереження українцями власної окремої ідентичності та самосвідомості залишало потенційні можливості відновлення української незалежності і виходу України зі складу Союзу (теоретично УСРР володіла конституційним правом відділитися від СРСР).

На геноцидний контекст більшовицької політики кінця 1920-х – початку 1930-х рр. в Україні вже в середині ХХ ст. вказував американський правник польсько-єврейського походження Рафаель Лемкін. Саме цей учений увійшов в історію як автор терміну «геноцид» та один із творців Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Особливе значення має той факт, що Рафаель Лемкін першим публічно ствердив, що вчинене комуністичним режимом масове винищення українців та руйнування їх духовної культури є «класичним прикладом радянського геноциду». У промові, яку вчений підготував у вересні

1953 р. з нагоди участі у мітингу в Нью-Йорку, що відбувся у пам'ять про жертв Голодомору в Україні, Рафаель Лемкін, зокрема, стверджував: «Українська нація є надто багатолюдна, щоб можна було її цілковито знищити ефективним способом. Однак її релігійне, інтелектуальне і політичне керівництво, її вибрані і вирішальні частини є доволі малі, і тому їх легко ліквідувати. Саме тому радянська сокира з повною силою впала на ці групи за допомогою відомих знарядь масового вбивства, депортації і примусової праці, заслання і голоду ... Перший удар спрямований на інтелігенцію – мозок нації, щоб паралізувати решту організму ... Поряд з атакою на інтелігенцію ішов наступ на Церкву, священників і церковну ієрархію – “душу” України ... Третє вістря радянської атаки було спрямовано проти фермерів – великої маси незалежних селян, зберігачів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України. Зброя, яку вживали проти них, є, мабуть, найстрашнішою з усіх – виморювання голодом».

Важливою складовою частиною геноцидного плану комуністів в Україні стали репресії проти національної інтелігенції, колишніх провідників українського громадсько-політичного руху, діячів культури і освіти та ін. Ще у травні 1926 р., під час обговорення на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У питання про розвиток української інтелігенції, було висловлено думку про існування в Україні двох відламів цього середовища: орієнтованої на українську державність «ворожої» та «комуністичної, марксистської, ленінської» інтелігенції, яка слугувала для комуністичного режиму одним з інструментів утримання влади. Більшовицькі лідери УСРР висловили думку про небезпеку, яку становить для комуністичного режиму в Україні національно орієнтована українська інтелігенція. Напередодні Голодомору-геноциду національно свідомо українська інтелігенція зазнала потужного удару, який проявився, зокрема, сфабрикованими кримінальними справами Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві

України (1930 р.), Військово-офіцерської контрреволюційної організації (1930–1931 рр.), Українського національного центру (1930–1932 рр.), Трудової селянської партії (1931 р.), Всеукраїнського есерівського центру (1931 р.), Української військової організації (1932–1933 рр.) та ін. Українська інтелігенція (учителі, письменники, митці, громадські діячі тощо) зазнала масових переслідувань, жертвами яких стало понад 30 000 осіб. Більшість серед них були розстріляні, ув'язнені, вислані з України, зазнали морального терору та залякувань.

Наступним елементом здійснення геноциду стала антирелігійна кампанія кінця 1920-х – початку 1930-х рр., що виявилася, зокрема, у ліквідації Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), репресіях проти її єпископату, священників та вірних, закритті та профанації церков, конфіскації ікон та дзвонів, спонсорованому державою поширенню войовничого безбожництва тощо. Переслідування УАПЦ були особливо жорстокими, зважаючи на те, що саме її клір наполегливо намагався відродити українські літургійну та церковні традиції, сприяв поширенню в суспільстві української самосвідомості. Лише протягом 1 жовтня 1929 р. – 1 жовтня 1930 р. в Україні було закрито 1098 храмів, левову частку серед яких становили православні церкви. Церковне майно експропріювала держава. Під тиском режиму у січні 1930 р. УАПЦ оголосила про свою «самоліквідацію». Більшість парафій церкви не сприйняли цього акту, тому режим почав переслідування священників та активних вірян УАПЦ. Тисячі священників були розстріляні, ув'язнені, вислані за межі України.

Наступ комуністичного тоталітарного режиму на українців почався з «розкуркулення», масових депортацій, насильницької експропріації під час колективізації. Важливим елементом формування соціальних умов майбутнього геноциду стало руйнування традиційної соціальної структури українського села,

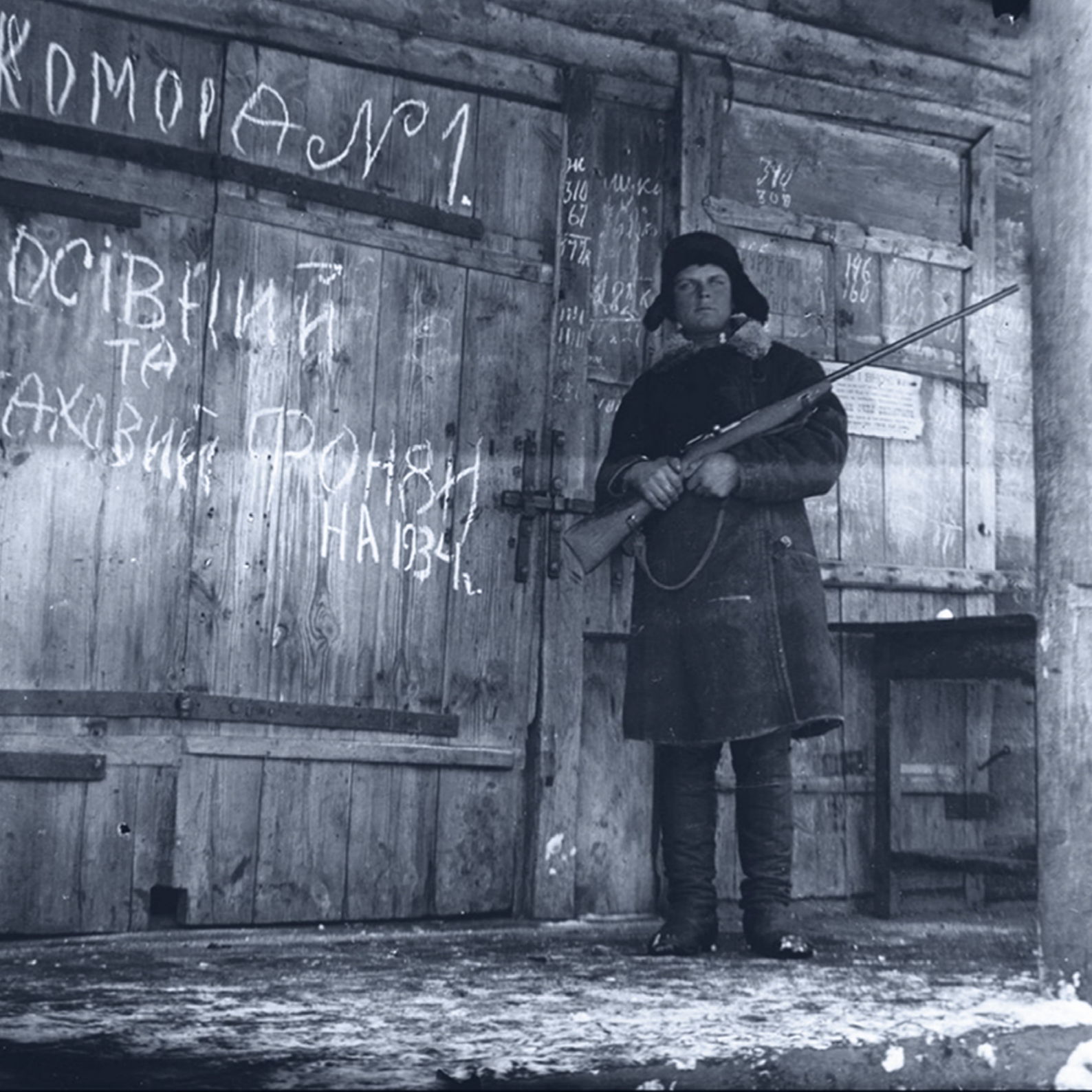
перетворення вільного селянина-хлібороба на гвинтика колгоспної системи. Український сільський соціум режим штучно поділив на «середняків», «бідняків», «куркулів», призначивши останніх ворогами та розпочавши терор проти заможних селян та сільської інтелігенції. Ліквідація самодіяльної і заможної верстви де-факто означала знищення соціальної основи нації (понад 80 % українців у той час були селянами). Черговим кроком комуністичного тоталітарного режиму на шляху підготовки геноциду стали масові депортації та виселенням заможних, освічених і незалежно мислячих селян, які мали позбавити українців потенційних лідерів можливого опору. Руйнівний процес ліквідації економічної самостійності українців завершила колективізація. Хоча теоретично колгоспи належали самим селянам, вони були зобов'язані постачати державі визначену кількість сільськогосподарської продукції й підпорядковувалися партійному та державному керівництву. Лише після виконання довільно визначених самою ж державою норм постачання рештки зібраного урожаю можна було розподілити серед колгоспників.

Готуючись до вчинення геноциду, комуністичний тоталітарний режим задіяв потужний пропагандистський апарат, який вже у попередні роки був засобом насадження комуністичної ідеології та суспільних трансформацій. Саме пропаганда, підживлюючи антиукраїнські стереотипи й упередження, пропагуючи потребу дискримінації прихованих «ворогів», психологічно готувала суспільство до масового вбивства – знищення українців голодом. Маніпулюючи суспільною свідомістю, комуністична пропаганда формувала непривабливі карикатурні образи «куркуля», «петлюрівця» та «українського буржуазного націоналіста», які зазнавали виразної дегуманізації. Свідома дегуманізація українців мала на меті подолати властиву людській природі відразу до вбивства, зняти моральну заборону на знищення беззахисних і невинних. Масована пропаганда ненависті демонструвала широкий спектр: від зверхнього глузування до прямих закликів знищувати «куркулів» та «українських

націоналістів». Типовим штампом комуністичної пропаганди стали визначення «куркульсько-петлюрівські гнізда» та «куркульсько-петлюрівські групи», що свідчить про класифікацію за національною ознакою: ворогами чітко та однозначно названі заможні українці – прихильники незалежної України. Згодом Кремль звинувачував у «сепаратизмі» вже всю Україну.

Хоча комуністичний режим ще в березні 1926 р. оголосив про остаточне подолання в Україні національного визвольного руху, більшовицькі очільники продовжували вживати заходів з метою позбавлення українців мінімальних можливостей до збройного опору. У 1926, 1928 та 1929 рр. совети провели три широкі кампанії реєстрації мисливської зброї. Після того, як більшість власників зброї зареєстрували її, у серпні 1930 р. каральні органи отримали вказівку провести «широкомасштабні обшуки» з метою вилучення мисливських рушниць та набоїв.

Попри всі зусилля Кремля встановити повний економічний та політичний контроль над Україною, саме українські землі виявилися тим регіоном СРСР, де опір колективізації та розкуркуленню був найсильнішим. На початку 1930-х рр. в Україні відбулася понад половина усіх антиурядових виступів цілого Радянського Союзу, при цьому, українці становили трохи більше 20 % населення СРСР. За даними, зібраними радянською спецслужбою ГПУ УСРР, на початку березня 1930 р. «антирадянські заворушення» тривали у 18 округах та 110 районах України, які, згідно з тогочасним адміністративним поділом, становили майже третину її території. Участь у цих антиурядових виступах взяли близько 5 % тогочасних мешканців українського села, що становить безпрецедентний відсоток для країн під комуністичним правлінням. Комуністичний режим придушував виступи безоглядним та масовим терором. Надалі основною зброєю, яка мала подолати спротив українців, був голод.

Розділ 5

ТЕХНОЛОГІЯ ГЕНОЦИДУ

Розділ експозиції демонструє механізми організації Голодомору-геноциду. Головним засобом винищення українців стали хлібозаготівлі, розміри яких визначено у так, аби позбавити людей запасів харчів до наступного урожаю. Додаткову роль відігравали блокування голодуючих населених пунктів, окремих районів та загалом адміністративних кордонів України, що позбавляло українців можливостей вільного пересування з метою пошуків продовольства, а також інші спеціальні заходи, які мали позбавити голодуючих можливостей для порятунку («натуральні штрафи», конфіскації придатних для обміну цінних предметів побуту, заготівля шкурок і тушок неїстівних домашніх тварин, м'ясо яких можна було б використати у їжу, заборона на отримання допомоги з-за кордону та ін.).

Зважаючи на масовість виявлених українцями під час виступів 1930–1931 рр. антиурядових настроїв, більшовики вирішили, що у випадку повторення такої ситуації основним інструментом їх придушення стане штучний голод. Тривалий голод спричиняє поступову втрату соціальних контактів, послаблює здатність до солідарної діяльності, що є неодмінними умовами організованого опору, а тому є винятково ефективним засобом упокорення та винищення нелояльного населення на великих територіях.

Існують численні свідчення про те, що вище комуністичне керівництво розглядало хлібозаготівельні кампанії 1932–1933 рр. як військово-політичні операції. У промовах та виступах радянських лідерів неодноразово лунали прямі вказівки на те, що події 1932–1933 рр. вони сприймали як «війну» проти українців у селах. Цю «війну» комуністи вели, не зважаючи на те, чинили голодуючі активний опір чи ні. Відсутність відкритого опору з боку села Й. Сталін називав «тихою війною», заявляючи, що, приховуючи свій хліб, селяни мають намір позбавити державу ресурсів для індустріалізації. У листі до Л. Кагановича від 11 серпня 1932 р. Й. Сталін ужив наступні формулювання: «Найголовніше зараз Україна. Справи на Україні йдуть геть погано ... Якщо не візьмемося вже зараз за виправлення положення на Україні, Україну можемо втратити».

Для практичного втілення плану геноцидних дій було ухвалено понад 80 постанов Політбюро Центрального комітету Всеросійської комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б)) та інших вищих органів окупаційної влади. Своєю чергою, на виконання цих рішень органи окупаційної влади середнього та нижчого рівня видали понад 3200 розпоряджень та наказів. Головним інструментом геноциду стало невмотивоване економічними причинами надмірне вилучення в українців хліба під час хлібозаготівельних кампаній. Першим кроком

до організації Голодомору-геноциду стало формування плану хлібозаготівель з очікуваного урожаю 1931 р. 20–25 червня 1931 р. на пленумі ЦК КП(б)У.

Кампанія хлібозаготівель з урожаю 1931 р. тривала до березня 1932 р. В окремих регіонах України в українців відібрали до 80 % зібраного хліба. Виконання завищених планів хлібозаготівель позбавило українців запасів продовольчого і фуражного зерна. Надалі урядові рішення проводити хлібозаготівлі у вже голодуючих районах, вилучаючи при цьому навіть зерно із насінневого фонду, зробили голод неминучим.

Додатковим чинником, який посилював голод, стало запровадження восени 1931 р. системи оплати праці на трудодні, унаслідок маніпуляцій із якою в наступні роки українців постійно позбавляли заробленого (зокрема, у листопаді 1932 р. держава заборонила проводити розрахунок із колгоспниками до того, як буде виконано план хлібозаготівель, а як оплату на трудодні зараховувати українцям хліб, який вони самостійно виростили на своїх присадибних ділянках).

Початком спланованого сталінським режимом Голодомору в Україні слід вважати початок реалізації плану хлібозаготівель 1932 р., затвердженого III Всеукраїнською конференцією КП(б)У 6 липня того ж року.

Важливим кроком на шляху інструменталізації голоду стала постанова Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів, кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. Цей законодавчий акт різко посилював відповідальність за «розкрадання державної власності», якою було оголошено все колгоспне майно. Постанова передбачала жорстоке

покарання за зрізані на колгоспному полі хоча б п'ять колосків – розстріл, а за пом'якшувальних обставин – 10 років ув'язнення до концентраційних таборів. Її активно застосовували у ході збору урожаю і хлібоздачі 1932 р. Зважаючи на специфіку свого застосування в Україні, ця постанова отримала назву «закон про п'ять колосків».

Від жовтня 1932 р. геноцид вступив у кульмінаційну фазу, що визначалася діями, спрямованими на «створення таких умов, які розраховані на повне або часткове знищення» української національної групи. 18 листопада 1932 р. ЦК КП(б)У постановою «Про заходи із посилення хлібозаготівель» санкціонував «натуральні штрафи» – стягнення 1,5-річної норми здавання м'яса та картоплі господарствами, що не виконали плану хлібозаготівлі. Завідомо знаючи про відсутність запасів збіжжя, представники режиму накладали штрафи доти, доки не викачували у голодуючих українців не тільки м'ясо та картоплю, а й будь-які продукти харчування. Всюди спостерігалось нищення продуктів та приготованої їжі. Аналогічні заходи застосовували й щодо українців у районах їх компактного проживання на території Російської Федерації, особливо на Кубані.

Черговий крок у здійсненні наміру вбити частину українців голодом та залякати перспективою голодної смерті іншу було зроблено постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р. «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі». Ця постанова щодо занесених на «чорну дошку» сіл приписувала застосовувати заходи колективного покарання, які полягали у встановленні повної заборони на торгівлю у цих селах, припиненні постачання товарів до розташованих там крамниць, а також фізичну блокаду цих сіл озброєними підрозділами (голодуючих звідти не випускали, здійснюючи натомість у них постійні обшуки, під час яких вилучали усі продукти харчування та все,

що можна було вживати у їжу). Практика застосування режиму «чорних дощок» була надзвичайно поширеною по всій Україні. На Кубані її почали застосовувати до українців з початком хлібозаготівельної кампанії.

Окремим рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 29 грудня 1932 р. схвалено розпорядження вивезти із голодуючих сіл насінневі фонди. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 1 січня 1933 р., надіслана керівництву України телеграмою за особистим підписом Сталіна, запроваджувала в українському селі суцільні подвірні обшуки й не залишала шансів на виживання.

Важливу роль у механізмі геноцидних дій окупаційного режиму зіграла мережа «Торгсин». Прирікаючи українців на голодну смерть, режим змусив їх «добровільно» віддати сімейні реліквії чи навіть прості прикраси та натільні хрестики, які в селянських родинях часто були єдиною коштовною річчю. Через систему торгсинів режим цинічно змусив українців купувати насильно вилучений у них же хліб за так зване побутове золото. У 1932 р. населення України, переважно сільське, здало 21 тону золота на суму 26,8 млн руб, срібла 18,5 тонн – на 0,3 млн руб. За 1933 рік було вилучено через Торгсини вже 44,9 тонн золота (58 млн руб) і 1420,5 тонн срібла (22,9 млн руб.).

Навмисно створивши ситуацію, коли українці масово вмирали від голоду, комуністичний тоталітарний режим вжив заходів для того, аби завадити українцям виїжджати до тих регіонів СРСР, де Голодомору не було (утечі з українських сіл почалися ще навесні 1932 р.). На адміністративних кордонах Української СРР розмістили загороджувальні заони ГПУ та міліції, встановили пости на залізничних вокзалах (водночас запровадили заборону на продаж селянам залізничних квитків). Крім цього, діяли рухомі оперативні групи, які патрулювали місцевість

у пошуках втікачів із України. Для затриманих українців створено фільтраційні табори, в'язнями яких стали сотні тисяч утікачів від голоду.

Після ухвалення 23 січня 1933 р. постанови політбюро ЦК КП(б)У про виконання директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 22 січня щодо недопущення масового виїзду «одноосібників» і колгоспників «за продуктами» і перекриття в'їзду в Україну, заборони продажу залізничних квитків селянам, які не мають довідок про право на виїзд, територія України стала суцільним гето, а українські селяни були приречені на голодну смерть. Аналогічна заборона діяла і щодо українців Кубані.

Позбавлення українців права на вільне пересування полегшило введення в СРСР паспортної системи, що відбулося в кілька етапів. На підставі ухваленого 15 листопада 1932 р. рішення політбюро ЦК ВКП(б) «Про паспортну систему та розвантаження міст від зайвих елементів» були скасовані всі інші види посвідчень та запроваджено апарат обліку і реєстрації населення й регулювання виїзду та в'їзду до великих міських центрів. З 27 грудня усе міське населення СРСР отримало прописку і паспортний режим набув чинності. У самий розпал Голодомору, 28 квітня 1933 р., з'явилася ухвала РНК СРСР, яка забороняла видавати паспорти селянам. У поєднанні з попередніми рішеннями про заборону виїзду та в'їзду з території Голодомору це повністю закрило українцям можливість піти з вимираючих сіл.

Важливим доказом свідомих дій комуністичного тоталітарного режиму з організації геноциду є заперечення Голодомору, блокування поширення інформації про нього та спеціальна кампанія із дезінформації міжнародної спільноти, яка мала переконати світ, що жодного масового винищення українців голодом не було.

Іншим доказом умисності вчинення злочину геноциду є ліквідація на початку 1934 р. основного інструмента його здійснення – практики хлібозаготівель. Кремль скасував систему хлібозаготівель, яка стала непотрібною, менше ніж через рік після Голодомору-геноциду. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 19 січня 1934 р., встановлювалися тверді норми здачі зерна (обов'язкове постачання не повинне було перевищувати 1/3 валового збору кожного господарства при середньому врожаї). Одночасно з припиненням політики свавільного вилучення зерна було більш ніж удвічі, порівняно з 1932–1933 рр., зменшено експорт хліба із СРСР за кордон.

Продемонстрована комуністичним тоталітарним режимом спроможність «контролювати голод» є підтвердженням штучного та організованого характеру Голодомору-геноциду, умисного використання голоду для винищення питомої частини української національної групи. Цей факт однозначно засвідчує, що намір щодо убивства українців голодом було реалізовано у чітко визначених Кремлем часових рамках.

Розділ 6

ГРАНІ ЛЮДЯНОСТІ: ОПІР І ВИЖИВАННЯ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ

Розділ експозиції інформує про різноманітні форми опору, до яких вдавалися українці під час Голодомору-геноциду, а також про стратегії виживання голодуючих людей. Лейтмотивом розділу є заперечення поширеного уявлення про те, що українці були покірними жертвами, які, терпляче чекаючи смерті, ніяк не протидіяли геноцидній політиці комуністичного режиму. Особливу увагу приділено індивідуальним історіям порятунку та випадкам солідарної взаємодопомоги під час Голодомору.

Покірність та пасивність, які буцімто виявляли українці під час Голодомору-геноциду, є міфом. За «злочини», вчинені у сільській місцевості протягом 1932 р., засуджено близько 213 тис. українців, а 1933 р. – ще близько 315 тис. осіб. Більш ніж пів мільйона українців, засуджених за протидію більшовицькій політиці під час Голодомору 1932–1933 рр., засвідчують, що опір українців був масштабним явищем.

Опір геноцидній політиці більшовиків набирав різних форм, які в найзагальніших рисах можна поділити на активні та пасивні. Найпоширенішими формами активного опору комуністичному режиму в українському селі були відкрита відмова здавати зерно й протидія його вивезенню із села, заяви про вихід із колгоспу, поєднані зі спробами відібрати назад своє усупільнене майно (насамперед коней та корів, часто з дотриманням формальних вимог радянського права), напади на колгоспні склади та комори з хлібом, а також склади «Союзхліба» та державних винокурень у той період, коли голод став нестерпним. Подекуди траплялися вбивства представників комуністичного режиму та членів бригад із хлібозаготівель, які особливо запопадливо відбирали хліб або супроводжували свої дії фізичними та моральними знущаннями над українцями (протягом десяти місяців 1932 р. за 425 кримінальними справами, кваліфікованими як прояви «сільського терору», в Україні арештовано 1160 осіб). Непоодинокими по всій території України була випадки агітації до непокори режиму із використанням рукописних листівок, звернень, відозв, у тому числі із закликами до повстання. У період від 1 січня до 15 липня 1932 р. секретно-політичний відділ ОГПУ СРСР нарахував в Україні 923 масові антиурядові виступи, що становило майже 57 % загальної кількості аналогічних виступів у цілому Радянському Союзі.

Згідно зі звітами радянської спецслужби, випадки активного опору режиму в українському селі зростали у період від весни до серпня 1932 р., а опісля

їх кількість почала знижуватися (за даними ГПУ УСРР, на 1 січня 1933 р. в Україні діяли лише 9 повстанських загонів). Виснажені голодом люди вже не мали сил на активний опір.

Переважна більшість українців вдавалася до пасивних форм опору. Головною метою таких дій було бажання зберегти від конфіскації їжу, яка могла порятувати життя, або різними способами здобути харчі. У тих випадках, коли здобути продукти було неможливо, українці в селах вдавалися до пошуків їх сурогатних замінників («їдла»).

Поширеною формою опору стали втечі. Найчастіше українці з сіл намагалися дістатися до великих міст або перейти адміністративні кордони із іншими

радянськими республіками – Білоруссю та Росією (у тому числі й Кримом). У містах чи на території інших республік втікачі по-різному намагалися здобути продукти (найчастіше вимінюючи цінні предмети побуту чи прикраси на їжу) й привезти або передати їх додому. Частина голодуючих, особливо в західних регіонах УСРР, відважувалася на втечі за кордон (до Румунії та Польщі). Багато цих біженців були убиті радянською прикордонною сторожею при спробі перетнути лінію державного кордону або ж гинули, перебираючись вплав через ріки Збруч і Дністер, якими проходив державний кордон.

Негативні способи виживання полягали у тому, аби здобути їжу в будь-який спосіб (починаючи від крадіжок й закінчуючи трупоїдством та канібалізмом).

Специфічною формою опору були випадки, коли окремі члени низових ланок комуністичної партії та відповідальні працівники, керуючись власним сумлінням й усупереч урядовим та партійним розпорядженням, відважувалися саботувати накази режиму, намагаючись полегшити становище голодуючих. За такі вчинки та за іншими звинуваченнями лише від 1 листопада до 20 грудня 1932 р. загалом по Україні арештовано 862 комуністів, 342 голів колгоспів, 108 голів сільрад, 19 керівників радгоспів і машинно-тракторних станцій. Серед арештованих 13 осіб засуджено до розстрілу. Подекуди траплялися випадки, коли голови колгоспів віддавали накази годувати вмираючих з голоду українців з колгоспних запасів.

Ще однією формою прихованого опору системі було фіксування в книгах реєстрації смертності причин голодної смерті односельців, хоча режим наказував цього не робити. У такий спосіб окремі працівники сільрад намагалися зберегти для наступних поколінь правду про характер та масштаби злочину Голодомору.

Розділ 7

АРХІВ ЗЛОЧИНУ

Розділ експозиції передбачає індивідуальне залучення відвідувача до інтерактивного процесу здобуття інформації про Голодомор-геноцид. У стилізованій під архівну залу частині експозиції створена можливість самостійно працювати із оцифрованими документами та свідченнями очевидців Голодомору, відеофайлами, реєстрами місць пам'яті, масового поховання, меморіальних знаків та ін. Відвідувач має змогу зібрати інформацію, яка його зацікавила, а також, заповнивши онлайн-анкету про своїх близьких, які постраждали в роки Голодомору, доповнити архівну збірку музею.

Намагаючись утримати в таємниці вчинений злочин геноциду, комуністичний тоталітарний режим знищив значну частину доказів своєї політики в Україні. Та частина архівів, що зберігається в Російській Федерації, недоступна для дослідників. Однак і українські архіви містять чимало інформації як про механізми геноцидної політики, так і про жертв Голодомору, його масштаби та наслідки. Українські архівні збірки відкриті для відвідувачів, але не всі знають, як ними користуватися і як провадити архівні пошуки. Музей дає змогу всім охочим ознайомитися із такими матеріалами, відчутти співпричетність до збереження пам'яті про Голодомор-геноцид.

Розділ 8

КАТИ І ЖЕРТВИ: ПЕРСОНАЛЬНІ ВИМІРИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ

Цей розділ експозиції присвячений винуватцям та жертвам Голодомору-геноциду. З одного боку, тут будуть представлені постаті тих, хто причетний до організації та практичного втілення геноциду українців (від ідеологів та керівників вищого рангу до виконавців на місцях), а з іншого – ті, хто постраждав від Голодомору (як убиті голодом, так й ті, хто вижив, але чиє життя змінилося назавжди).

Основним ідеологом та організатором Голодомору-геноциду був керівник комуністичного режиму СРСР генеральний секретар ЦК ВКП(б) Йосип Сталін. До кола головних винуватців цього злочину також входять вищі очільники СРСР, які стежили за практичним втіленням геноцидного плану: голова РНК СРСР В'ячеслав Молотов, секретар ЦК ВКП(б) Лазар Каганович, другий секретар ЦК КП(б)У Павло Постишев, генеральний секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор, голова РНК УСРР Влас Чубар, другий секретар ЦК КП(б)У Мендель Хатаєвич.

Крім чільних ідеологів та організаторів Голодомору-геноциду, відповідальність за вчинення злочину геноциду несуть члени партійної та державної номенклатури, працівники ГПУ, міліції, судів, прокуратури, які брали участь в реалізації геноциду. Винуватцями Голодомору також є працівники пропагандистського апарату більшовицької держави (редактори засобів масової інформації, кореспонденти, цензори та ін.), які забезпечували ідеологічний супровід та кампанію дезінформації, що мала приховати масове винищення українців. Служба безпеки України (СБУ), яка протягом травня–грудня 2009 р. розслідувала кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 рр., оприлюднила список зі 136 осіб, щодо яких збереглися документальні свідчення (видані ними накази, розпорядження тощо) про їхню активну участь у організації винищення українців голодом в 1932–1933 рр. До переліку було внесено 19 керівників ВКП(б) і вищих органів окупаційної влади СРСР (включно із керівниками ГПУ), 8 керівників служби державної безпеки обласного і районного рівнів, 33 начальники секретно-політичних, економічних і оперативних відділів та їх заступників, 59 районних уповноважених, оперативних уповноважених та їх помічників, 17 прокурорів та їх заступників. Створений СБУ перелік не є вичерпним, оскільки включає лише ту частину більшовицької номенклатури, щодо якої вдалося виявити архівні підтвердження її злочинів.

Наступна група співучасників злочину геноциду складається з безпосередніх виконавців низового рівня: сільських і міських комуністів і комсомольців, мобілізованих для збору хліба робітників, «комнезамівців», членів «буксирних бригад», працівників машинно-тракторних станцій, колгоспників-активістів та ін. Окрема увага в експозиції буде приділена «25-тисячникам» та учасникам інших мобілізаційних кампаній. Сільські активісти були надзвичайно нечисленною в загальному соціумі українського села маргінальною групою, соціальна позиція якої змінилася з окупацією України більшовиками. Експозиція розкриватиме механізми використання режимом цього лімінального (порогового) елемента, який після виконання своєї функції часто-густо сам ставав жертвою урядових репресій або ж гинув від голоду.

Друга частина цього розділу експозиції знайомитиме із жертвами Голодомору-геноциду.

Підрахунки людських втрат України від Голодомору тривають і досі, оскільки комуністичний режим доклав максимальних зусиль, щоб знищити докази свого злочину. Окремою категорією буде висвітлено долі «потерпілих від Голодомору», тобто тих людей, чиє народження і дитинство припало на 1930-ті рр., які втратили внаслідок Голодомору-геноциду свої родини і здоров'я.

Розділ 9

ЗАМАХ НА ПРАВДУ: РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА ЗАПЕРЕЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ

Розділ експозиції демонструє методи та механізми, якими користувався комуністичний режим для замовчування злочину Голодомору-геноциду, а згодом його заперечення та витіснення із суспільної свідомості. Комуністичний тоталітарний режим ужив заходів з метою приховування злочину геноциду та знищення доказів його вчинення. Інформаційна політика Кремля щодо Голодомору лишалася послідовною аж до самого розпаду СРСР, а на початку XXI ст. продовжилася у політиці його правонаступниці Російської Федерації.

Комуністичний режим СРСР ужив багатьох заходів з метою приховання злочину геноциду та знищення доказів його вчинення. Вже під час Голодомору-геноциду відбулася широка фальсифікація реєстрації актів про смерть. Значну частину смертей не фіксували взагалі, сільрадам забороняли вказувати причиною смерті голод. Убитих голодом людей ховали не індивідуально, а у спільних ямах (згодом ці місця масового поховання свідомо нищили, прокладаючи по них автошляхи, забудовуючи, або приховували, розбиваючи на їх місці парки, лісопосадки тощо).

У 1934 р. книги реєстрації смертей за 1932–1933 рр. вилучено із сільрад та засекречено в особливих відділах райвиконкомів. Згодом відбулося їх часткове знищення, через що до нашого часу в архівах збереглося тільки 3186 таких книг. Бажаючи приховати вражаючі масштаби зменшення населення України, більшовики сфальсифікували результати всесоюзних переписів населення 1937 і 1939 рр., причому задіяних у проведенні перепису 1937 р. фахівців репресували. Важливим інструментом приховування слідів злочину стало стимулювання внутрішньої міграції в Україні та масове переселення в Україну росіян і білорусів.

Увесь час Голодомору-геноциду комуністичний тоталітарний режим прикладав значних пропагандистських зусиль для заперечення самого його факту. Радянські засоби масової інформації в 1932–1933 рр. не лише нічого не згадували про факт голоду, а й навпаки – пропагували вигадані досягнення сільського господарства й заявляли про покращення життя українців.

Енергійних заходів з метою приховування Голодомору-геноциду комуністичний тоталітарний режим уживав на міжнародній арені. Заперечуючи факт голоду, Кремль відмовився від отримання допомоги Україні з-за кордону, яку пропонували

галицькі українці та міжнародні добродійні організації. Не бажаючи поширення інформації про Голодомор, більшовики перлюстрували листування громадян СРСР із зарубіжними адресатами, запровадили посилений контроль осіб, яких скеровували у службові відрядження за кордон та ін. Особливо пильне спостереження було встановлено за закордонними журналістами, які працювали в СРСР. Їм обмежували свободу пересування територіями Голодомору, стежили за їхніми приватними контактами. Крім цього, Кремль широко використовував засоби пропаганди і контрпропаганди для заперечення факту голоду перед закордонною аудиторією. До такої діяльності були залучені іноземні журналісти, політики, люди науки та мистецтва, які вирізнялися лояльним ставленням до комуністичної ідеї та Радянського Союзу (Волтер Дюранті, Луї Фішер, Едуар Ерріо, Бернард Шоу та ін.).

Політика заперечення Голодомору-геноциду тривала всі роки існування Радянського Союзу. Викриваючи у лютому 1956 р. частину злочинів сталінського режиму на XX з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу, Микита Хрущов не згадав про голод 1932–1933 рр., виявивши тим самим межі допустимої критики Й. Сталіна та підтвердивши табування теми Голодомору. Комуністичні лідери обрали тактику «глухої оборони», яка полягала в повному запереченні самого факту Голодомору-геноциду та відмові від будь-якої дискусії із тими західними науковцями, які стверджували протилежне. Водночас радянські спецслужби періодично здійснювали таємні операції, покликані дискредитувати громадських діячів та науковців, які займалися поширенням інформації про вчинений більшовиками в Україні Голодомор-геноцид. Зокрема, така операція під кодовою назвою «Фарисеї» проводилася у США та Канаді протягом 1980-х рр. Для таємних операцій СРСР продовжував залучати громадян країн Заходу, які були симпатиками комуністичної ідеї або платними агентами радянських спецслужб.

На початку ХХІ ст. політику послідовного заперечення геноцидного характеру Голодомору взяла на озброєння правонаступниця СРСР Російська Федерація. Особливо активно із запереченням Голодомору-геноциду російська сторона виступає від початку 2005 р., після перемоги в Україні Помаранчевої революції. Державна Дума Російської Федерації ухвалила 2 квітня 2008 р. спеціальну заяву, якою висловила протест проти міжнародного визнання Голодомору актом геноциду. Реалізуючи це рішення, російська дипломатія активно протидіє ініціативам визнання Голодомору актом геноциду як міжнародними організаціями, так і окремими країнами. У Росії заборонено поширення книг про Голодомор, в яких викладено альтернативну до офіційно прийнятої Кремлем версію, а проти окремих українських дослідників порушено кримінальні справи за звинуваченнями в «екстремізмі».

Розділ 10

ДОРОГОЮ СПРАВЕДЛИВИХ: ІСТОРІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОДОМОР ТА МІЖНАРОДНОГО ВИЗНАННЯ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ

Розділ інформує про боротьбу за поширення та утвердження правди про Голодомор, зокрема зусилля, докладені у цьому напрямку українськими громадами в країнах Європи, США і Канади, церквою, іноземними дипломатами та журналістами. Особливу увагу приділено процесам визнання Голодомору як акту геноциду на державному і міжнародному рівнях, а також вшануванню пам'яті жертв цього злочину.

Попри активну протидію комуністичного тоталітарного режиму Москви, правда про Голодомор поширювалася світом уже від кінця 1932 р. Це відбувалося завдяки зусиллям українських громад в країнах Європи, США та Канаді, українських церков, іноземних дипломатів та журналістів. Важливу роль у цих процесах відіграли українські допомогіві комітети у Польщі, США, Канаді, Румунії, Чехословаччині, Німеччині, Бельгії. Значний особистий внесок в поширення інформації про трагедію України зробили Ольгерд Бочковський, Дмитро Андрієвський, Мілена Рудницька, митрополит Української Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький. Окремо слід відзначити спрямовані у цьому напрямку зусилля Теодора Інніцера та Евальда Амменде.

Резонансним політичним кроком, що мав за мету привернути увагу світу до злочину більшовицької Москви проти України, став атентат, здійснений членом Організації Українських Націоналістів Миколою Лемиком 21 жовтня 1933 р. у радянському консульстві у Львові. Замах, у результаті якого загинув працівник радянської спецслужби Олексій Майлов, отримав широкий міжнародний розголос.

Найвідомішими журналістами, чиї публікації, всупереч офіційній позиції Радянського Союзу, доносили до світу в 1930-х рр. правду про Голодомор-геноцид, були Гарет Джонс, Малкольм Магґерідж, Рія Клайман. Важливі фотосвідчення Голодомору зумів вивезти з України за кордон австрійський інженер Александер Вінерберґер.

Важливе значення для збереження правди про Голодомор мала діяльність тих українців, які з власної ініціативи документували злочин вчиненого більшовиками геноциду. Комуністичний режим застосовував суворі репресії щодо тих, хто зберігав пам'ять про Голодомор-геноцид, але, незважаючи на це, були люди, які зважувалися це робити. Олександра Радченко, Дмитро Заволока, Нестор Білоус створили

щоденники, які стали цінними джерелами до історії Голодомору 1932–1933 рр. Візуальна складова історії Голодомору-геноциду була зафіксована завдяки унікальним фотографіям, які зробили Марко Залізник та Микола Бокань.

У повоєнний період дослідження історії Голодомору та поширення інформації про нього відбувалося завдяки подвижницькій діяльності різноманітних об'єднань української діаспори: Світового Конгресу Вільних Українців (Світовий Конгрес Українців), Конгресового Комітету Америки, Антибільшовицького Блоку Народів, Крайового Комітету для Вшанування Жертв Геноциду в Україні, Українського Народного Союзу та ін. Ці організації періодично проводили комеморативні заходи, видавали літературу, що висвітлювала історію Голодомору-геноциду, зверталися із політичними заявами до урядів та політиків країн Заходу.

Заслужене місце в історії міжнародного визнання Голодомору займає постать американського правника польсько-єврейського походження Рафаеля Лемкіна, який був автором терміну «геноцид». Запропонувавши 1953 р. геноцидну кваліфікацію сталінської політики в Україні, Рафаель Лемкін посприяв тим самим постановці питання про визнання і засудження Голодомору-геноциду на міжнародному рівні.

Завдяки зусиллям канадського Комітету дослідження голоду в Україні 1984 р. створено документальний фільм «Жнива розпачу» (режисер Славко Новицький, продюсер Юрій Луговий). Важливим етапом у вивченні Голодомору став вихід у світ 1986 р. монографічного дослідження Роберта Конквеста «Жнива скорботи. Радянська колективізація та терор голодом», що з'явилося за підтримки Українського наукового інституту Гарвардського університету та Українського Народного Союзу.

Етапною подією для утвердження правди про Голодомор стало оприлюднення 19 квітня 1988 р. звіту Спеціальної комісії Конгресу США з питань дослідження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, виконавчим директором якої був Джеймс Мейс. Цей звіт поклав початок міжнародному визнанню Голодомору геноцидом. У листопаді 1989 р. Міжнародна комісія юристів на чолі з професором Джейкобом Сандбергом детально зафіксувала штучний характер голоду 1932–1933 рр. в Україні.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. вивчення історії Голодомору та поширення відомостей про нього почалося й в Україні. Визначну роль у цьому відіграли Асоціація дослідників голодоморів в Україні й Товариство «Просвіта», подвижницька робота Маріяна Коця, Лідії Коваленко, Володимира Маняка, Левка Лук'яненка. Саме у цей період відбулися перші народні акції з ушанування пам'яті жертв Голодомору, під час яких зародилася ідея проведення акції «Запали свічку».

Суттєвому поступу в дослідженнях причин, перебігу та наслідків Голодомору посприяло проголошення Україною у серпні 1991 р. державної незалежності. Після цього почалося міжнародне визнання Голодомору актом геноциду: 20 жовтня 1993 р. це зробила Естонія, 28 жовтня 1993 р. – Австралія, 2 квітня 2004 р. – Ватикан, 19 червня 2003 р. – Канада, 24 листопада 2003 р. – Угорщина, 24 листопада 2005 р. – Литва, 20 грудня 2005 р. – Грузія, 16 березня 2006 р. – Польща. Ситуація навколо визнання Голодомору актом геноциду суттєво змінилася 2005 р., після того, як Президентом України став Віктор Ющенко. З ініціативи новообраного Президента в 2006–2008 рр. була реалізована широка програма заходів, приурочених до 75-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. Верховна Рада України 28 листопада 2006 р. ухвалила Закон, яким Голодомор визнано геноцидом

українського народу. Відтоді на державному рівні Голодомор геноцидом визнали Перу (21 червня 2007 р.), Парагвай (25 жовтня 2007 р.), Еквадор (30 жовтня 2007 р.), Колумбія (21 грудня 2007 р.), Мексика (19 лютого 2008 р.), Латвія (13 березня 2008 р.), Португалія (3 березня 2017 р.) та США (11 грудня 2018 р.). Ще низка країн, а також Європарламент і Парламентська асамблея Ради Європи офіційно засудили дії сталінського режиму та назвали Голодомор злочином проти людяності.

Протягом травня–грудня 2009 р. Служба безпеки України (СБУ) провела розслідування кримінальної справи за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 рр. (за ознаками злочину, передбаченого частиною першою ст. 442 Кримінального кодексу України). На етапі досудового слідства було зібрано беззаперечні докази того, що керівництво комуністичного тоталітарного режиму мало спеціальний намір знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи. Розглянувши зібрані СБУ матеріали справи, Апеляційний суд м. Києва 13 січня 2010 р. визнав, що вищі очільники більшовицького режиму СРСР, з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвердження незалежної української держави, вчинили, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців, злочин геноциду.

Багато митців запропонували свої авторські візії мистецької рецепції Голодомору-геноциду: письменники Василь Барка, Улас Самчук, Григорій Косинка; майстри образотворчого мистецтва Валерій Франчук, Анатолій Гайдамака, Віра Кулеба-Барінова, Іван Новобранець, Ігор Гречаник та ін.

Найголовнішим результатом їхньої подвижницької діяльності стало донесення правди про Голодомор до самих українців, для переважної більшості яких

протягом десятиліть вона була закрита і заборонена. Усвідомлення похмурого та трагічного уроку Голодомору-геноциду зробило нас сильнішими, наочно продемонструвавши, що головною запорукою неповторення подібних злочинів є існування Української держави. Зі здобуттям незалежності України стало можливим ухвалення Закону «Про Голодомор», проведення суду над його організаторами, спорудження Музею Голодомору. Нащадки борців за Україну, яких намагалися винищити російсько-радянські окупанти, обстоювали демократичні свободи під час Помаранчевої революції та Революції гідності і нині захищають Україну від агресора на східному кордоні, пам'ятаючи про злочин геноциду – Голодомор 1932–1933 рр.

Національний музей
Голодомору-геноциду

@holodomormuseum

@holodomormuseum

The Holodomor Museum \\
Музей Голодомору

@holodomormuseum

HOLODOMOR
MUSEUM.
ORG.UA